

CRIZELE SUBSTRUCTALE ȘI „LUMEA” FĂRĂ VIITOR.
CONTRIBUȚII LA SOCIOLOGIA
CRIZELOR

ILIE BĂDESCU*,
CIPRIAN BĂDESCU**

ABSTRACT

SUBSTRUCTURAL CRISES AND THE “WORLD” WITH NO FUTURE.
CONTRIBUTIONS TO THE SOCIOLOGY OF CRISES

This paper is dedicated to the relationship between economy and the state in the postmodern world. The general idea of this article is that economy has lost its guiding role it was assigned at the beginning of the modern era. Whether it is the guiding function of money or the teaching role of production and the market alike, the economy – we are told by the great theoreticians and scholars of the modern age – plays a determining role in society's development. The economics approach to what we call substructural destruction makes us sensitive to those processes in the economy which, instead of leading mankind towards prosperity, bring ruinous destruction, i.e. damage the foundations of the world and therefore its order. Substructural destructions are those types of destructive processes that contribute to the fundamental ruin of a system (even of society with its established order). The currency is often lying, the market is downright sick, the flows are shaken by turbulence attested by uncontrollable volatility, the banks are breathing heavily, suffering from a kind of financial-banking asthma, the stock exchanges are hit by uncontrollable turbulence, by storms that herald crash after crash, the debt spiral is dizzying etc. All this describes the economic landscape of an alarming substructural destruction, and the present paper is dedicated to a focused analysis on how the substructural crises penetrate the society and heralds the end of what we may call a „historical world”.

Keyword: substructural destruction, peripheral economies, great crisis, world system, „helicopter money” cultural economics.

* Ph.D, m.c.AR, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail: iliebadescu@gmail.com.

** Researcher, Research Institute for Quality of Life (ICCV), e-mail: badescu.ciprian@gmail.com.

BOGATUL NEBUN ÎN GEOECONOMIA LUMII NOASTRE¹. SISTEMUL LUMII ȘI SCARA CUNOAȘTERII

De circa patru sute de ani (mai precis de pe la 1640), *sistemul economic* nu mai este local², ci mondial, chiar dacă economia mondializată încă acționează prin *bucle naționale*. Economiile locale, cu intrările și ieșirile lor, compun asemenea bucle, ceea ce justifică, evident, gestiunea națională a afacerilor economice de pe teritoriul statelor, politicile publice și deci sistemul cheltuielilor publice, administrația etc. Economiile naționale, pe de altă parte, sunt integrate într-un sistem bazat pe o relație invariantă dintre *centrul și periferia* sistemului mondial, care pare să fie mai puternică decât nucleul dens al economiilor naționale și deci decât buclele naționale ale economiei mondiale. Două lucruri se cer precizate: mai întâi, totul se manifestă în lăuntru unui sistem mondial și, în al doilea rând, sistemul și procesele sistemice nu se confundă cu elementele și cu procesele din sistem. A fi în sistem nu implică în mod automat a asculta mecanic de *logica sistemului*. Dacă economiile pot asculta de logica sistemului – care este aceea a *relației dintre centru și periferie*³ (I. Wallerstein)⁴ – culturile nu se supun unei asemenea logici, fiindcă nici o cultură nu poate fi socotită periferială, chiar dacă este adiacentă unei societăți cu

¹ Studiu definitivat de I. Ciprian Bădescu în colaborare cu I. Bădescu. Articolul de față preia unele idei și unele părți din volume ale celor doi autori (*Conversiunea sistemelor. Pustiul postmodern și deformarea lumii*, Editura Mica Valahie, 2015), unde au fost schițate enunțurile pivot ale teoriei distrugerilor substructurale, și din lucrarea lui Ciprian I. Bădescu, *Fundamentele culturale ale crizelor economice. De la etnoeconomie la teoria proprietății identitare* (Lucrare realizată în cadrul proiectului postdoctoral „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, Academia Română, 2013) și, de asemenea, Ciprian I. Bădescu, *‘Welfare Capitalism’ and the Regional Worlds: Reflections on the Fourth Capitalism*. Oxford: Pertinent Press, 2020.

² Apariția, în 2003, a lucrării lui I. Wallerstein, „*The Decline of the American Power*”, tradusă și în românește (*Declinul puterii americane. SUA într-o lume haotică*, Incitatus, 2005) a fost de natură să ridice firul argumentației în această chestiune la scara de analiză a dinamicii sistemului mondial în „faza lui terminală”, folosind sintagma savantului american. Analiza lui Wallerstein lărgeste cadrul teoretic prin considerarea celor două cadre temporale ale studiului, cadrul sau ciclul care începe la 1450, când se poate fixa startul nașterii noului sistem mondial, cel modern, și ciclul Kondratiev, a cărui fază A își are startul în 1945 și pragul prin 1983, adică după ce Mexicul anunță că se află în incapacitate de plată a datoriei externe, după ce, în Polonia, Gerek încercase să facă față crizei datoriei externe prin înăsprirea condițiilor de muncă, ceea ce duce la ripostele de la Gdansk și deci la nașterea Solidarității, după ce în România, Ceaușescu inițiază cea mai teribilă perioadă de încordare pentru plata datoriei externe, ceea ce i-a adus nu doar căderea, ci și moartea etc. Cf. și Peter Dicken (2015), *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*. New York: The Guilford Press.

³ Cf. I. Wallerstein, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origin of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1974, cap. I (pp. 15, 16, 18).

⁴ Cf. raportului dintre „economia metropolitană” (centrală: *core economy*) și „economiile periferiale”, Frank, Amin, Treves, *L’accumulation dépendante. Sociétés précapitalistes et capitalisme*. Paris: Edition Anthropos, 1978. O prezentare relativ completă a teoriilor sociologice legate de problematica acestui raport găsim la G. Goodman, M. Redcliff, *From Peasant to Proletarian. Capitalism Development and Agrarian Transition*. Oxford: Basil Blackwood, 1981.

o economie periferială. Acesta este motivul pentru care Im. Wallerstein a calificat aceste procese din sistem drept procese și mișcări anti-sistemice. Încă din perioada interbelică, Eugen Lovinescu⁵ formulase același enunț: în vreme ce economia și instituțiile se sincronizau cu Occidentul, cultura și, în special, literatura aveau orientare „reacționară”, anti-sistemică, cum ar spune astăzi Wallerstein. Tocmai aceste forțe și elemente din sistem imprimă economiilor naționale un profil în buclă, adică unul ce presupune ocoluri față de linia generală a sistemului. În fine, este de observat că procesele economice se manifestă deopotrivă și după logica *spațiului mare*, cum îl denușește C. Schmitt: *Grossraum, logica spațiului variabil sau de scară*. Analiza crizei actuale ne obligă să consemnăm faptul că aceasta nu poate fi înțeleasă decât combinând *perspectiva sistemului mondial* cu *perspectiva spațiului național*. Spațiul crizei nu este un spațiu pur și simplu economic sau nu doar, și nu în primul rând, economic, ci mai degrabă unul psiho-moral. Societatea nu poate fi redusă la un *ansamblu de consumatori* dacă ținem seama că un „mare spațiu”, precum, de pildă, cel *americano-pacific*, este deopotrivă unul în care, pe durata crizei, se petrecuse o *uriasă acumulare de frică și prudență*. Frica de viitor este trăsătura dominantă în tot *Grossraum-ul talassocrației*, adică al statelor situate în arealul *Outland-ului oceanic*. Aceste sentimente vor modela spațiul mai mult decât procesele economice care preiau, ele însele, vectorul acestor sentimente colective, spre a le trece apoi asupra dinamicii spațiale. Este adevărat că spațiul politic este, în mare măsură, aservit puterii bancare (Stăpânul banilor⁶ este actorul care poate, fără dificultate, să transforme statul politic într-o galerie de păpuși). Dinamica popoarelor și a societății în marele spațiu este, însă, relativ distinctă (și într-o anumită măsură autonomă) față de logica procesului economic. În geoeconomia lumii se disting,

⁵ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Editura Științifică, 1972, p. 140. (Conform teoriei lovinesciene a sincronismului, „[...] prin acțiunea creatoare a ideologiei apusene și prin influența capitalismului, societatea noastră și-a schimbat revoluționar structura; pe largi temelii agrare s-a ridicat civilizația burgheză; pornind din stratele adânci ale sufletului, literatura n-a putut ține pasul revoluției formelor sociale; [...] ea a luat deci o atitudine critică față de revoluția socială”). Cf și G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, în *Opere*, vol. I, București, 1974. Vezi și: H.H. Stahl, *Théories de C.D. Gherea sur les lois de la pénétration du capitalisme dans les pays retardataires*, în „Review”, II, 1 Summer, 1978, p. 101–104.

⁶ Cf Pierre Iovanovic, *Blythe Masters – femeia care a inventat armele financiare de distrugere în masă*, în *Ziarul financiar*, 04 / 11 / 2011, descărcat în 24 / 11 / 2022 de pe: <http://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/blythe-masters-femeia-care-a-inventat-armele-financiare-de-distrugere-in-masa-8934348> Cf. și Bethany McLean și Joseph Nocera, *All the Devils Are Here. The Hidden History of the Financial Crisis*, 2010. Asupra acestei părți a studiului de față se poate consulta și secțiunea semnată de I. Bădescu în *Geopolitica noului imperialism* (coautori Lucian Dumitrescu și Veronica Dumitrașcu), Editura Mica Valahie, 2012, de unde au fost preluate unele părți. Cf. și: “In regard to the ownership of money, bankers and economists claim that it is created as a ‘service to the borrower’. Like the myth that banks are merely lending out their depositor’s money, this suggestion is false. Rowbotham shows that bankers create money for themselves, because as borrowers repay the loans which created the money initially, their payments are accounted as assets of the bank.” (Joseph Glynn, *Modern Money, Debt Slavery and Destructive Economics*, Michael Rowbotham Jon Carpenter Publishing, online la adresa <http://www.feasta.org/documents/feastareview/glynn.pdf>).

așadar, *popoarele* cu logica naționalității lor (a „proprietății lor identitare”⁷), pe de o parte, și *bogații lumii*, cu nebunia unor acumulări progresive astronomice, pe de alta. Popoarele sunt ale „locului”, inconfundabile și deci „naționaliste”, bogăția este globală și deci „globalistă”⁸. În fața globalismului acestei bogății, ce pare fără de margini și atotputernică, logica popoarelor pare irealistă și inefficientă. Ce putere ar fi capabilă să mai susțină pretenția de a gândi lumea după principiul identitar când bogăția și bogații nu se mai sinchisesc de popoare? Studiul națiunilor și al culturilor naționale și deopotrivă al operelor relevante pentru profilul acestor culturi pare a fi relativ descurajat de *ultimele evoluții ale contextului mondial*, de precipitarea *mondializărilor* de toate tipurile, în frunte cu cea mai recentă, pe care-o denumim *criză mondială*⁹. Ce relevanță poate să mai aibă studierea unei singure națiuni, s-ar putea întreba cineva, în condițiile în care criza declanșată pe Wall Street a cuprins în vârtejul ei marele „spațiu oceanic” al „puterilor maritime”¹⁰ ale Atlanticului și Pacificului, ba a lăsat perplex statul-continent al Americii, în condițiile în care America însăși a devenit exportatorul celei mai mari recesiuni din lume de după marea recesiune din 1929–1933? Marea criză își anunța semnele la finele veacului care tocmai se încheiase, lăsând pe urmele sale memoria unor mari grozăvii și atrocități, în frunte cu atrocitatea holocaustului evreiesc și a holocaustului roșu care-au lovit popoarele Răsăritului apropiat sau mai îndepărtat, în care au pierit (prin omucidere plănuită) mii de mari spirite din toate popoarele Estului, figuri trecute în masa sfinților marelui Arhipelag Gulag, cum l-a botezat Soljenițin. Între aceștia, un loc este al sfinților români ai închisorilor comuniste, incluzându-i aici pe mucenicii sociologiei, filosofiei creștine, Mircea Vulcănescu, Anton Golopenția etc.¹¹ Iată întrebări în cascadă la care căutarea unui răspuns care ar voi să valideze

⁷ Tudorel Postolache, *Vers un ideal praticable*. Editura Academiei Române, 2007.

⁸ Cf. George Ritzer, “Rethinking Globalization: Glocalization / Globalization and Something / Nothing”, Sage Journals, *Sociological Theory*, September 2003: „The concept of “globalization” is proposed to complement the popular idea of ‘glocalization.’ In addition, a sociologically relevant concept of ‘nothing’ is defined and juxtaposed with ‘something.’ Two continua are created – globalization-glocalization and nothing-something – and their intersection creates four quadrants: the globalization of nothing, glocalization of nothing, grobalization of something, and glocalization of something. Of greatest importance are the globalization of nothing and the glocalization of something, as well as the conflict between them. The globalization of nothing threatens to overwhelm the latter and everything else. Other issues discussed include the loss of something in a world increasingly dominated by nothing, the disappearance of the local, and the relationship of the triumph of nothing to political economy, especially social class. I conclude that no social class is immune to this process and that the poor and lower classess may be ‘doomed’ to something”, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/1467-9558.00185>, descărcat la 25 noiembrie 2022.

⁹ Roubini, Mihm (2010).

¹⁰ Manship, H. Kaminer (1964). “Mahan’s Concepts of Sea Power,” *Naval War College Review*: Vol. 17: No. 1, Article 3, disponibil la adresa: <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol17/iss1/3>.

¹¹ „Vănași” și post-mortem, prin efectul unor legi cu vectori antiromânești și anticreștini, votate chiar de români (n.n. IB).

ideea legitimității analizelor naționale ar putea să-i pară cuiva, cel puțin la prima vedere, lipsită de teme. Părerea aceasta însă nu poate veni decât de la cei ce nu sunt familiarizați cu specificul actului de cercetare, al oricărui gen de cercetare. Aceștia ar putea să-și imagineze că abordarea unui fenomen de scară mare în cadrul unei colectivități de scară mică ar genera o situație de incompatibilitate. Să nu uităm că o scară este constituită dintr-o succesiune de praguri. Orice prag, însă, are în el principiul scării la care participă. Cel ce dorește să cunoască un macro-fenomen nu-l anulează pe cel ce voiește să cunoască același fenomen în cadrul colectivităților de scară mică. Din contră, examinarea fenomenului de mega scară la cât mai multe praguri de încadrare sporește nu numai cognoscibilitatea lui, ci și șansa de a sesiza unghiul cel mai potrivit de re-echilibrare a fenomenului respectiv în raport cu cele mai diverse cadre de manifestare: indivizi, grupuri, popoare, civilizații, sisteme mondiale etc. Evident, un fenomen de scară mare rămâne fenomen de scară mare inclusiv atunci când este privit dinlăuntrul unei colectivități de scară mică¹². Problema cea dintâi care se pune este aceea a pragului de la care un fenomen devine comprehensibil. În fond, dificultatea unui sistem și a exponenților acestuia constă în găsirea unor modalități (mecanisme) de echilibrare a părților între ele, a pragurilor și a ritmurilor celor mai felurite, *încât un fenomen care a început a se manifesta disproporționat să poată fi readus sub controlul proporțiilor fără de care sistemul se dezintegrează. Există fenomene în sistem, de esență sistemică, în fond, care se manifestă disproporționat, cresc peste pragurile critice ale sistemului, amenințându-l cu prăbușirea și aducând ruina unei civilizații care fusese înfloritoare la scara unui mare spațiu. Acest fel de criză care aduce ruina unui spațiu de civilizație este recurentă în istorie și studiul de față aduce în dezbatere tocmai această chestiune. Cultura din sistem, cu diversitatea și unitatea ei intra-sistemică, ne cere să luăm în considerare, în toate manifestările noastre, și în actele de cunoaștere, totalitatea, toate elementele sistemului, toate ritmurile, și pragurile cele mai felurite, care acompaniază fenomene și manifestări diverse. El se mulțumește cu logica banului care voiește să fie stăpânul sistemului, nu slujitorul sistemului. Aceasta este logica proprie dinamicii culturii. Stăpânul care s-a superpus sistemului n-are nevoie însă de logica culturii*¹³.

Orice analiză are de împăcat aceste două chestiuni, care îmbracă forma unor exigențe metodologice: **scara fenomenului** și **pragul încadrării sale**. Exigența metodologică pentru un cercetător al cadrelor de scară mică este dublă, căci el trebuie să-și ajusteze unghiul de abordare deopotrivă la scara mare a fenomenului și la scara mică a încadrării acestuia. Ca să înțelegem chestiunea vom lua exemplul

¹² Pentru studiile reprezentative asupra acestei chestiuni pot fi consultați: Gelles, Gregory M.; Mitchell, Douglas W. (1996). *Returns to scale and economies of scale: Further observations*. Journal of Economic Education. 27 (3): p. 259–261). Cf. și Zelenyuk V. (2014) *Scale efficiency and homotheticity: equivalence of primal and dual measures*, Journal of Productivity Analysis 42: 1, pp. 15–24.

¹³ Amin, Thrift, 2004, p. X.

unei boli, care are scara ei de gravitate, dar faptul acesta nu anulează posibilitatea ca aceeași boală să fie studiată deopotrivă la scara organismului întreg și la scara unui organ oarecare, cum ar fi inima, ori creierul. Particularitățile acestea ne arată că nu există o singură cale spre cunoașterea unui fenomen. Cercetătorul adevărat, spre deosebire de impostorul obraznic, știe lucrul acesta. Fenomenul este însăși metoda, el îți sugerează calea spre adevăr (*methodos* înseamnă cale, cum se știe). Cum orice fenomen își dezvăluie înțelesurile într-o relație înseamnă că acea relație poate sluji startului unei cercetări. Nici o altfel de cunoaștere nu este cu puțință decât cea inițiată în lăuntrul raportului cu fenomenul. „Judecătorii” unei situații, ai unei lucrări, oricare fi ea, inclusiv ai uneia de cercetare, dacă s-ar situa în afara unei relații specificate și truditoare cu acea situație, cu acea lucrare, ar fi niște simpli impostori. Apariția acestei specii de judecători este un indicator al regimurilor de anarhie și dictatură (orice dictatură este, pe fața ei ascunsă, anarho-nihilistă). Geopolitica noului imperialism ne arată însă că rațiunea sistemului globalist se bazează, mai ales în perioadele de criză, pe acești judecători, pe serviciul lor. Ei se ascund după protecția unor coduri abuzive, a unor „mafii pseudomesianice ale școlii” (Postolache, 2007) și ale cunoașterii, care se cred chemate să aplice criteriile, să purifice lumea, să aperse sisteme, puritatea științei „adevărate”, de „eretici” etc. Revenind la exemplul crizei mondiale și al exigențelor cercetării sale ca fenomen de mega scară, vom sesiza că șansa cunoașterii sale nu derivă din *mondialitatea* ei, ci din relația sa cu sisteme de niveluri ierarhice diverse, de la un individ, la o grupare oarecare, o națiune, o regiune, o civilizație, lumea însăși, adică sistemul mondial, ca atare.

BOGATUL – ÎNVĂȚĂTOR DE SĂRĂCIE. O ALTĂ FAȚETĂ A BOGATULUI CU JITNIȚELE PLINE

Metoda cercetării unui fenomen este chiar raportul desfășurat cu acel fenomen. Cunoașterea crizei mondiale este lăuntrică raportării individuale sau colective la criză. Un analist care nu iubește jertfelnic poporul din care face parte nu poate să cunoască criza care-l bântuie tocmai pentru că nu este parte cu poporul în desfășurările crizei. El ar avea șansa accesului la cunoașterea crizei dacă s-ar situa pe poziția unei culturi, a unei economii, a unei civilizații, a statului-continent care este astăzi statul american, ori a unui individ care, din cauza crizei imobiliare, de pildă, a pierdut casa și odată cu aceasta, i s-a subțiat și valoarea cardului său de credit. *Metodologul albastru, subaltern al pozitivismului agresiv, n-ar avea cum să afle ceva despre criză fiindcă el este în afara oricărui tip de raport trăit cu criza. El vrea să fie învățătorul cercetătorilor crizei, aidoma bogatului care ar voi să le spună celor săraci ce este sărăcia, adică să le fie învățător de... sărăcie, să-i învețe totul despre calea de intrare și de ieșire din sărăcie (în condițiile în care el n-a făcut experiența sărăciei și n-a parcurs niciuna dintre căile care conduc la aceasta ori prin care poți ieși din ea). Prin urmare, cunoașterea crizei este fatalmente o chestiune comprehensibilă în lăuntrul unui cerc de studii individuale, naționale, cultural-spirituale sau civilizaționale, tocmai*

fiindcă criza afectează deopotrivă indivizii, națiunile, culturile, civilizațiile și evident, economiile. Cercetarea poate porni de la combinarea a doi parametri structurali ai oricărui fenomen social, indiferent de scara lui: timpul (trendul dominant) și volumul populației atrase în albia acelui trend (deci, spațiul social). Care a fost, se întreabă Stiglitz, trendul capabil să adune atâția „nori negri deasupra Atlanticului și ai Pacificului întetindu-și forța pe măsură ce înaintau?” Metafora lui Stiglitz din *În cădere liberă* (2010, p. 77), a „nurilor negri” stârniți undeva și adunați cu rezeziune asupra întregului areal atlanto-pacific, spre a se întepi pe măsură ce înaintează, este cea mai bună caracterizare a „marii crize”. Ea a fost stârniată de ceva, *o defecțiune a unei proporții foarte importante, vizibilă la suprafață (pentru un observator analitic, de pildă) în raportul dintre „rata dobânzii la împrumuturile interbancare” și „rata dobânzii la bunurile de tezaur” (împrumuturile guvernamentale)*. În mod normal cele două rate menționate ale dobânzii merg împreună, se țin într-o proporție definitorie pentru ceea ce numim *timpul echilibrului*, al maturității. O dezechilibrare a acestei proporții (creșterea dobânzii la împrumuturile interbancare, urmare a disipării încrederii între bănci) și scăderea dobânzii la bunurile de tezaur, adică la împrumuturile guvernamentale, este semn de „bătrânețe” a sistemului, adică de pierdere a flexibilității organismului economic: el nu-și mai poate calibra ritmurile și această disritmie provoacă sincopa și finalmente ruina. De unde a pornit totul? De la „timpul banilor” și, mai în adânc, de la timpul sensibil, timpul sensibilității sociale. În adâncurile ei, criza s-a vădit a fi consecința unui raport el însuși variabil între *puseele de febră speculativă*, pe de o parte, și *sentimentul de încredere al investitorilor și al populației* deopotrivă, pe de alta. Dacă ne referim la conținutul banilor, vom sesiza, cu știința economică din orice vreme, locul comun că în orice ban este încorporată o „cantitate de timp” (timpul valoric: al muncii, al capitalului și al vieții). În viziunea lui Stiglitz, *atunci când se adâncește disproporția prețului reflectat în activele care circulă pe piață, lucru atestat de faptul că bancherul a acceptat să acorde credite ipotecare sub standard, tot de atunci începe să se umfle balonul speculativ, tocmai fiindcă el a acordat bani mulți, dar cu acei bani, și deci cu acel timp, nu s-ar putea zidi nimic. Bancherul a crezut că este și stăpânul timpului, când, de fapt, era doar stăpânul unei iluzii, al unui feteș numit titlu de valoare, transformat în monedă de credit. Așa se face că în momentul în care balonul speculativ s-a spart, atunci s-a ieftinit și deci s-a devalorizat și valoarea de capital a casei (cumpărate) și cardul de credit (căci proprietarul nu mai era capabil să achite rata). Omul și-a dat seama că i s-au vândut iluzii, că a fost înșelat. Acest trend dominant, numit comerțul cu iluzii monetare, a atras în albia lui o masă uriașă de populație. Deci forma aparentă este aceasta: contracția creditului, crah bursier, declinul pieței locuințelor. Și ceea ce este mai grav, în clipa în care bancherul a acordat împrumuturi și deci a pompat bani în sistem (fenomenul „helicopter money”¹⁴) el a adus timpul viitor în prezent, dar l-a și golit de valoare, căci l-a transformat în credit monetizat, adică în bani fără valoare*

¹⁴ Reis, Tenreiro (2010).

reală sau, dacă vrem să formulăm altfel, în bani-datorie, în munca de mâine, într-o robie viitoare.

FRICA ȘI NEÎNCREDEREA BAT SISTEMUL. CULTURA ESTE MAI PUTERNICĂ DECÂT ECONOMIA

La norii aceștia negri, de care vorbește metafora lui Stiglitz, care se acumulau deasupra Americii, președintele Bush era total opac, dovedind că ceea ce nu poți vedea în adâncime, nu poți vedea nici la suprafață: La 17 octombrie 2007, Bush declara „Mă simt mulțumit de mare parte din indicatorii economici de aici din SUA”¹⁵. Răspunsul lui Bush la alarma economiștilor și a oamenilor de afaceri a fost acesta: „a redus impozitele cu 168 miliarde dolari în februarie 2008”¹⁶. Intenția sa era de a mări astfel veniturile pentru cheltuieli și deci pentru înviorarea pieței. Răspunsul populației a fost însă altul: n-au sporit cheltuielile, cum se aștepta Bush și cei din spatele său, în frunte cu Greenspan și Bernanke, ci *economisirea*.

De ce? Respondentul n-a fost omul economic (*homo economicus*) ghidat de un raționament ca cel imaginat de Bush și de cei din spatele lui, ci era apăsător de povara datoriilor și de frica pentru ziua de mâine, adică era americanul supra-împovărat, cuprins de frică și de neîncredere. Aceste două sentimente au pus stăpânire pe tot spațiul acesta care cuprindea America, zguduit de două sentimente contradictorii: *febra speculativă și neîncrederea înfricoșată*. „Americani erau împovărați de datorii și munciți de teribile temeri pentru viitor, așa că de ce și-ar fi cheltuit mica restituire fiscală în loc să o economisească? Ei au pus la păstrare peste jumătate, ceea ce n-a prea ajutat la stimularea unei economii deja somnolente”¹⁷.

Să analizăm în adâncime ce s-a întâmplat, ce înțelesuri au aceste procese din perspectiva teoriei substructale, a contradicției dintre *logica sistemului și cultura lumii*. Criza declanșată în spațiul acesta, în micul sub-continent atlantic (SUA), „chemase” la masa discuțiilor patru parteneri: politicienii, specialiștii economiști (deci partea de avangardă a „statului științific”), oamenii de afaceri (deci capitalul) și societatea de consumatori: Stat științific + stat politic + capitalul + consumul (nu munca, ci consumul, adică cei ce cheltuiesc). Aceștia alcătuiau națiunea reprezentată sau reprezentativă, al cărei nucleu energetic în expresia sa statală era triada statalității: *stat științific, stat politic și stat cultural*.

Modelul Greenspan – Bernanke stimula o încredere oarbă în puterea și eficacitatea pieței. Statul politic, la rândul său, a răspuns greșit. Startul acestui orgoliu al statului politic îl găsim în inițiativa unui *binom al leadership-ului politic* de atunci: Reagan – Margaret Thatcher, care a culminat prin abrogarea Legii Glass-Steagal, „care despărțea băncile comerciale de cele de investiții”, astfel că, prin

¹⁵ Stiglitz, *op. cit.*, p. 79.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Stiglitz, *op. cit.*, p. 79.

abrogarea legii, a fost înlăturată orice piedică spre „marea bancă” (societățile bancare tot mai mari, prea mari spre a fi lăsate să cadă).

Esența modelului este aceasta: dereglementare + stimularea cheltuielilor + încrederea oarbă în puterea pieței (fundamentalismul pieței). Acest tip de răspuns își are originea în trumanism, în concepția lui Truman că secretul succesului este să creezi o „societate de consumatori”.

Deci statul politic nu vede în societatea reală decât o „masă de consumatori”, care pot fi recompensați cu „noi” accesări ale cheltuielilor de consum, procurate prin credite, prin restituiri de impozite (adică prin creșterea cheltuielilor și reducerea dobânzilor).

MAREA DECUPLARE. PROROCIREA ÎN DEȘERT

Aici apare prima deconectare sau decuplare: societatea nu era un ansamblu de consumatori, ci o *uriașă acumulare de frică și prudență*. Spațiul politic era unul aservit Plutocrației bancare, actorul care transformase statul politic, precum am menționat deja, într-o galerie de păpuși. Dovadă că, în februarie 2008, președintele Bush încă răspundea așa: „Eu nu cred că avem în față o recesiune”¹⁸). Al doilea actor: capitalul bancar. Acesta era în spatele lui Bush. Deci Bush nu dialoga cu „șomerii” (doar într-o lună din 2008 numărul acestora crescuse cu 1,8 milioane, și alți 6,1 milioane lucrau part-time), nici cu piața locuințelor (milioane de locuințe ce intrau în executare silită), nici chiar cu consumatorul (căci nu mai vine cu alte reduceri de taxe).

Nu, Bush răspunde actorului din spate, care era capitalul bancar, astfel că după falimentul Lehman Brother (din septembrie 2008) este adoptat un „Program de ajutor pentru active în dificultate” (Troubled Assets Relief Program) și se pompează 700 miliarde dolari în bănci.

Deci Guvernul ajută băncile, nu societatea. Prin urmare: un actor este eliminat de la masa dialogului: societatea americană.

Au rămas ceilalți, adică: „Statul științific” + capitalul (băncile) + statul politic.

Specialiștii – Stiglitz, Roubini, Krugman etc. – sunt profeții care prorocesc în deșert. Se repetă momentul profețiilor Vechiului Testament, care-i avertizau pe Ioiachim și Iehonia că s-a dus puterea Egiptului și că vine asupra lor Urgia Babilonului (noua putere asiro-babiloniană).

Între politica echilibrului stat-piață (și deci a unei neo-reglementări) și monetarismul de piață triumfă acesta din urmă.

Specialiștii Americii sunt împinși să predice în „străinătate”. Deci este eliminat de la masa dialogului și Statul științific, încât la masă rămân doi: Bancherul și Politicianul. Cum Bancherul este în backstage, de unde îi spune

¹⁸ *Ibidem.*

Politicianului (din frontstage) ce să gândească, înseamnă că toată scena este un înspăimântător monolog. Pe toată imensitatea acestui spațiu oceanic, cineva vorbește singur: Marele Bancher. El se crede Dumnezeu pentru că nimeni din jur nu-i spune că nu e nimic altceva decât o biată *singurătate abstractă*. La masa care decide asupra destinului planetar e un singur invitat și acesta vorbește de unul singur, imaginându-și că dialoghează cu Lumea. Pe toată întinderea Outlandului Oceanic planetar e dintr-o dată frig și pustiu ca în celebrele versuri ale lui Bacovia: „Ploua, plouă, plouă // Vreme de beție / Și s-ascuți pustiu // Ce melancolie!!”

CUM SE PROPAGĂ CRIZELE

Să insistăm asupra altor fațete ale crizei pentru a explicita rolul triadei invocate și pentru a sesiza, în timp și spațiu, fenomenul dezintegrării acestui triunghi salvator. Orice proces spațial (procesele economice, crizele, sunt deopotrivă procese structurale și spațiale) se derulează în lăuntrul unei tensiuni nutrite de contradicția dintre expansiunea marelui spațiu și reactivitatea actorilor care evoluează în cadrul acestuia. Pentru a înțelege mulțimile mâniașe de genul celor care protestau endemic, până mai ieri, în multe orașe ale României, ale Franței și peste Atlantic, în cadrul nefireștii *cancel culture* or B.B.B. (Build Back Better World), ar trebui să pornim de la un altfel de analiză care implică recursul la teoria actorilor colectivi și a dinamicii „marelui spațiu”, *Grossraum* (termenul lui C. Schmitt). Ipoteza noastră este că atât criza, cât și „mișcările mâniei”, cum le-a denumit K. Jowitt, sunt comprehensibile în cadrul aceluiasi mega-proces care cuprinde, în nucleul său, *relația dintre dinamica spațiilor induse de fenomenele de mare amplitudine și actorii chemați să răspundă unei asemenea presiuni*. Lucrurile, însă, rămân confuze în ambele componente, fiindcă, pe de o parte, înțelegerea crizei, explicațiile ei sunt în genere inadecvate, confuze, iar actorul care se autoselectează să răspundă crizei este el însuși, dezadaptat, *incompetent*¹⁹. Actorul a fost identificat cu statul (intervenția statelor), în realitate cel ce intervine este politicianul, nu statul însuși, și tocmai această lateralitate supra-alimentează criza, o face endemică și conduce în fazele ei secunde la aceste *movements of rage* de care vorbește K. Jowitt²⁰. Chestiunea acestei duble inadecvări a fost sesizată de mintea unui J. Maynard Keynes²¹, care

¹⁹ Criza este, așadar, partea vizibilă a unor fenomene de mare scară, care, în vederile noastre, încorporează valuri de afaceri speculative de rază mondială, cărora li se contrapun reacții complet dezadaptate ale statelor și economiilor relativ consolidate.

²⁰ Cf *Movements of Rage* (YouTube: The Red House Centre for Culture and Debate in partnership with The Centre for Liberal Strategies present: Movements of Rage, 13 September 2016).

²¹ J.M. Keynes – *The General Theory* ..., MacMillan's St. Press, 1973, “There is a widespread tendency to portray Keynes as the founding father of the Welfare State and to claim that the Keynesian revolution provided the justification for the need of a large public sector in the economy. (...) It is generally accepted that the Beveridge Report, formally entitled the *Social Insurance and Allied Services* (1942), was ‘regarded as the main blueprint for the creation of the post-war welfare state and his «scheme» affected the development of British social policy for a generation after 1945.’ (Harris 2004, p. 289)”.

făcea observația că „ideile economiștilor și ale filosofilor politici, și când au dreptate și când n-au, exercită mai multă influență decât se crede îndeobște. Realitatea este că mai nimic altceva nu conduce lumea (...). Nebuni în funcții de decizie, care aud voci în aer, își extrag aiurelile de la vreun scriitor academic din alte vremuri”, iată fenomenul²². Să lămurim, în prealabil, câteva chestiuni preliminare legate de cele trei noțiuni: marele spațiu, criza mondială și statul ca actor chemat să răspundă acestei provocări. Spațiul mare este organizat în lăuntrul său de forțe sistemice, are caracter sistemic. Acestea nu anulează însă logica multitudinii actorilor relevanți și deci perspectiva pluri-actorială. Economia, între aceștia, pare să nu mai fie un actor capabil prin el însuși să rezolve criza. În starea de criză, *rolul de actor principal al economiei încetează*. Dovadă: criza actuală nu începe acolo unde economia și deci actorul economic atestă slăbiciuni endemice favorizante ale unor sub-crize endemice ele însele, deci la „periferia sistemului”, în economiile emergente, ci se declanșează chiar în centrul sistemului, în economiile metropolitane. În al doilea rând, criza capătă o derulare paradoxală: logica procesului economic este incompatibilă cu amestecul unui element eterogen procesului economic, adică tocmai cu amestecul actorului politic. Pe de altă parte, însă, tot criza solicită o intervenție urgentă a unui agent capabil să întărească forța economiei – și acesta este statul. Orice episod al crizei atestă aceeași dramă triadică jucată pe scena vieții de cei trei actori ai reacției la criză, deja pomeniți: politicienii, „științificii” și exponenții culturii – culturalii). Criza atestă scoaterea din scenă a celui de-al patrulea actor: economia, căci criza este tocmai expresia neputinței actorului economic, dovada împingerii sale spre marginile scenei, de unde se repliază spre culise, încercând să revină pe scenă prin mijlocirea singurului actor care consimte să joace deghizat – politicianul. Criza, la acest prag al ei, ne descoperă emergența unui fenomen non-economic, a unui abuz teribil dinspre un actor greu controlabil de forțele sistemului: actorul politic. Abuzul devine, iată, fenomenul care ocupă scena, lăsând impresia unei deflagrații paranoide pe care, aparent, n-ar putea s-o controleze nimeni. Acesta este semnul că marele spațiu a intrat el însuși într-o criză care-i anunță „decesul”.

CRIZA MARELUI SPAȚIU S-A ÎNCHEIAT PRIN COLAPS CIVILIZAȚIONAL

Așa s-a întâmplat mereu, așa s-a derulat istoria crizelor în SUA, așa a fost startul istoriei crizelor europene ale mileniului trecut, care au început în secolul al XII-lea, în precapitalism, sub forma abuzului monarhilor din Anglia, Spania, în raportul lor cu creditorii din sistem (genovezi și florentini), care, ca actori economici, erau prezenți în miezul crizei ca și paralizați. Marea narațiune a început cu gestul regelui Eduard al III-lea, care, pe la mijlocul secolul al XIV-lea, s-a declarat în incapacitate

²² Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*. New York: Harcourt, Brace and World, 1936, p. 11, *apud*. Roubini, *op. cit.* p. 22.

de plată. După ce împrumutase bani de la bancherii florentini, el a refuzat să-i mai dea înapoi, „semănând haos și derută în centrele comerciale ale Italiei”²³.

Deci centrul sistemului, care atunci era în Mediterana, a intrat în paralizie. Totul s-a derulat în triunghiul relației monarh + stat militar (expresia de atunci a statului științific de azi) + stat cultural (neîncrederea în guverne a populației).

Să reținem observația lui Roubini că episoadele crizei nu atestă că acestea ar fi fost crize ale încrederii în capitalism, ci ale „încrederii în guverne peste măsură de îndatorate”²⁴. Aici intră în scenă tăria (ipotetică a) „formulei politice”, caracterologia elitelor. Elitele slabe dau vina pe popor și astfel deschid conflictul dintre statul politic și statul cultural care va răbufni inclusiv sub forma acelor „mișcări ale mâinii” (Jowitt). Acestea arată cât de adâncă era ruptura între cele două fațete ale statului: cea politică și cea culturală. Istoria ultimilor 30 de ani ai României postdecembriste este repetarea, într-o altă formulă, a istoriei perioadei postbelice, în care s-a adâncit aceeași ruptură dintre statul politic și statul cultural. Statul nu are mai mult decât o legătură de reprezentare incertă cu poporul, expresia culturală a statalității este așa de fadă că aproape nu se mai distinge. Statul cultural, ca exponent al culturii poporului, a fost „demis” de „politicieni”. De 30 de ani, elitele intelectuale și politice ale României dau vina pe poporul român pentru toate eșecurile reformelor artificiale derulate de sus în jos, adică printr-o ignorare constantă a culturii poporului. În loc să inventeze răspunsuri la criză, elitele postdecembriste și-au concentrat energia în zona numită simbolic „zona D”, adică în „industria pseudo-cultă a dezinformării” generând o întreagă „mitologie” a antiromânismului. Deci, raportul dintre guvernele decredibilizate și popoarele scufundate sub valul neîncrederii a devenit un raport conflictual. *Guvernele au aplicat poporului taxe și stigmat. Poporul i-a răspuns prin neîncredere.* Acesta a fost primul „binom” al rupturii triadei. În SUA, fenomenul s-a văzut în cele două episoade: **a.** unul, pozitiv, în care Bush decide reducerea impozitelor mizând pe o populație încrezătoare și **b.** al doilea episod, critic, în care poporul se arată neîncrezător în capacitatea guvernului de a rezolva criza (șomajul, prăbușirea pieței locuințelor), preferând să „pună banii deoparte” – și astfel jumătate din cele 168 de miliarde de dolari sunt economisiți în loc de a fi cheltuiți (Stiglitz, p. 78). A greșit poporul ? Nu. Dovadă că în momentul următor Guvernul deja uită de popor, îl ignoră ca fiind irelevant în triada rezolvării crizei și adoptă acel *Troubled Assets Relief Program* (TARP) de ajutorare a băncilor, nu a populației²⁵. În triada statalității se operează prima tăietură care anulează triumghiul pomenit, încât pe scena acțiunii mai sunt prezenți doar doi actori, adică un singur binom în loc de trei: fusese, iată, alungat de pe scenă actorul cultural, poporul.

Economiștii se grăbesc să acuze populația de comportare imprudentă în raport cu băncile, socotind recursul la împrumuturi drept principala cauză a balonului speculativ și deci a crizei imobiliare, a pieței locuințelor, neoperând distincția

²³ Roubini, *op. cit.* p. 44.

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ J Stiglitz, *op. cit.* p. 78.

între micile speculații imobiliare și marile speculații ale fondurilor de acoperire (*hedging*) și ale băncilor care au creat derivatele (CDS-urile) ca mijloc speculativ de proporții teribile, înfricoșătoare. Aici s-a văzut calitatea morală a celui de al doilea actor al triadei: statul științific eşuat; el e compus din subtilizatori care ascund realitatea celor două etaje ale edificiului speculativ. Totul începe printr-un fenomen non-economic, pe care Roubini îl denumește „puseu al febrei speculative”. Altfel spus, agenții sistemului poartă în ei un virus și atunci când organismul slăbește (scad „forțele organicității” ori ale „sistemicității”) se declanșează aceste puseuri speculative. Exemplele date de Roubini sunt concludente. Să le urmărim și noi.

CASCADA PRĂBUȘIRILOR. ECONOMIA NU POATE GARANTA SUPRAVIEȚUIREA UNUI „MARE SPAȚIU”

Exemplul olandez, mai întâi. Începând cu secolele al XVI-lea și al XVII-lea, când Olanda și Țările de Jos devin centrul sistemului, se declanșează fenomenul „balonului speculativ al activelor”.

Din anul 1630 „speculatorii au dus în sus prețul bulbilor rari de lalele până la niveluri stratosferice” (Roubini, p. 435). Ce s-a întâmplat? Sistemul bazat pe puterea discreționară a „activelor” (titluri de valoare) a slăbit organicitatea economiei. Între „economia naturală” și „economia artificială” a titlurilor de valoare s-a rupt legătura care proporționa cele două evoluții, astfel că speculatorii au supra-evaluat prețul bulbilor rari de lalele de îndată ce acest preț a fost transformat în titluri de valoare, adică în *active care puteau fi speculate*. Între nevinovații bulbi de lalele și titlurile de valoare s-a creat o prăpastie, astfel că lumea a fost cuprinsă de febra speculativă și a grăbit umflarea balonului, sporind vulnerabilitatea sistemului. Când balonul s-a spart, a urmat Marea Depresiune. Deci totul s-a jucat în jurul „forțelor psiho-morale” ale actorilor, nu în jurul celor *pur economice*, ceea ce arată că *economia e mișcată în adâncul ei de dinamica forțelor sufletești*. Crizele sunt explicabile *ad ultima ratio* nu prin *forțe economice*, ci prin *forțele sufletești* ale agenților economici și politici, care, abia acestea, dezechilibrează ori re-echilibrează economia.

Fenomenul este încă mai vizibil în celelalte momente ale marilor crize care au devastat economia Europei: criza franceză din 1710–1719 și criza britanică – care va fi capul de afiș al crizelor pentru tot pătrarul secolului al XIX lea, legate de marile afaceri speculative, în general, de noile aranjamente ale lumii.

În cazul Franței totul se leagă, ne arată Roubini, de Compania Mississippi a lui John Law, o „tentaculară afacere speculativă” care a dominat economia Franței spre finele anului 1710. La apogeul atins în 1719, „compania lui Law controla alte câteva societăți comerciale, monetăria națională, banca națională, întreaga datorie de stat a Franței și mare parte din teritoriul care avea să devină Statele Unite”²⁶ (Roubini, p. 45). Ceea ce putem consemna pornind de la aceste realități ale crizei se

²⁶ Roubini, *op. cit.*, p. 45.

referă la fenomenul speculativ, care, precum s-a precizat, nu mai este unul lăuntric economiei și deci controlabil finalmente prin mecanismele economiei. *Criza legată de afacerile speculative la o scară așa de mare ne arată că deja speculația și deci înclinația marilor posesori de stocuri bănești, de la bănci și societăți financiare la mari speculatori privați, în genul lui John Law însuși, sunt un fel de mediu învăluitoare, un fel de chit (monstru) oceanic care poate înghiți în pântecul său economiile și chiar economia mondială.*

În Anglia, Compania Mărilor Sudului ridicase speculațiile cu acțiunile sale la praguri teribile. Prețul acțiunilor companiei a „crescut cu 1000%” (*ibidem*), iar când piața bursieră s-a prăbușit, a lăsat pe urmele ei „o economie pe butuci și o generație întreagă de investitori britanici care priveau cu mefiență piețele financiare” (*ibidem*). Totul se joacă, iată, pe acest binom: febra speculativă versus încrederea / neîncrederea investitorilor. Forțele speculative, febra aceasta a câștigurilor din operații și plasamente speculative, devin forța cea mai puternică a sistemului, învăluindu-l și deci modelându-i peisajul interior. În plus, procesul are o desfășurare progresivă care atinge astăzi proporțiile noii crize globale, care va devasta lumea, va crea un nou val de suferințe colective și deci va pregăti un secol de mari tulburări față de care mișcările arabe din nordul Africii au fost doar repetiția generală și un fel de prefigurări profetice – profetii ale sistemului. Întrezărim un secol de mișcări furioase (tulburări de masă, revolte, războaie chiar), de scară variabilă, cu propagări regionale de durate variabile ele însele, propagându-se uneori în chipul unor marea, alteori dobândind forma și forța unor adevărate tsunami-uri care vor devasta relieful politic, social, economic al spațiilor mari și finalmente al lumii. Popoarele și statele trebuie să se pregătească pentru un ciclu de furtuni endemice, cum au fost, în vremea lui Bruegel, cele care au prefigurat epocile de mică glaciațiune. Aceasta va fi o epocă de mari inundații sociale, care vor rupe stăvilare, vor răvăși mediile social-culturale și politice, vor sărăci populații întregi, vor arunca statele în falimente etc.

Până la criza din 1925 legată de intrarea pe scenă a Angliei, crizele au fost legate de spații regionale:

1. spațiul Mediteranean (criza creditului florentin);
2. spațiul Subcontinentului Atlantic (criza companiei Mississippi a lui John Law);
3. criza bulbilor de lea legată de același spațiu;
4. criza și panica din 1825 din Anglia, cu reverberații pe tot mapamondul: deopotrivă în Anglia, în Europa, în America de Sud.

Totul a început cu „bani ieftini” (credite ieftine facilitate de Banca Angliei). Aceste credite ieftine au alimentat un balon speculativ legat de investiția în active și obligații „pe piața emergentă din Peru care-și câștigase independența”²⁷.

²⁷ *Ibidem*, p. 46.

S-au făcut investiții chiar într-o țară fictivă (Republica Poyanais) inventată de viclenia speculatorilor²⁸ (*ibidem*). După stadiul regionalizării sub forma spațiilor mari, regionale, lumea și economia au intrat în stadiul marii mondializări, denumită și globalizare. Acest stadiu deschide lumea în totalitatea ei și astfel o expune unui tip nou de criză, de rază planetară.

Lumea modernă, așadar, a evoluat spre starea de sistem mondial. Acest sistem a apărut între 1450–1640 (I. Wallerstein), a evoluat prin expansiune spre mărimea razei planetare și a folosit în acest scop mijloace specifice, între care cel mai reprezentativ este cel al externalizării costurilor. Oamenii sistemului au dorit să obțină câștiguri în sistem și să întărească sistemul, dar pe seama ariei sale externe²⁹. Externalizarea a parcurs două mari faze. În primii 500 de ani, sistemul a practicat o expansiune bazată pe strategia creării de noi formațiuni de producție (subsisteme) dezvoltate în periferie și în aria sa externă, practicând o externalizare a costurilor pe seama mâinii de lucru mai ieftine în aceste zone – esența externalizării – ceea ce aduce un surplus de profit din diferența în scara salariilor. Începând din anii '80 ai veacului al XX-lea, marile monopoluri, adică agenții sistemului, au găsit că externalizarea prin crearea de noi sub-sisteme de producție nu mai este rentabilă, căci rezerva de mână de lucru ieftină atrasă din rural s-a epuizat la scară globală³⁰ și, în noua conjunctură, devenea mult mai rentabil pentru agenții sistemului să recurgă la un alt instrument de expansiune și externalizare a costurilor: speculații cu plasamente financiare. A apărut un fenomen nou de proporții planetare: hiperfinanciarizarea economiei. Constatăm, iată, că sistemul din faza a doua a procesului de expansiune planetară este deja un nou tip de sistem. L-am denumit sistem mondial postmodern.

BIBLIOGRAFIE

1. Ash, A.; Thrift, N. (2004). *The Blackwell Cultural Economy Reader*. Blackwell Publishing.
2. Bădescu, C.I. (2007). *Vertical Boundaries of the Firms*. Editura Asla Press.
3. Bădescu, C.I. (2019). *The Welfare State Regimes and the Regional Worlds*. Oxford: Pertinent Press.
4. Bădescu, I. (2000). *Sincronism european și cultură critică românească*. Cluj: Editura Dacia.
5. Bădescu, I. (2009). *Despre criză în lumina teoriei succesiunii coexistente*. București: Editura Expert.
6. Bădescu, I. (2010). *Țăranii și cele patru monarhate*. Editura Clipa.
7. Dicken, P. (2015). *Global Shift: Mapping the Changing Contours of the World Economy*.
8. Lovinescu, E. *Istoria civilizației române modern*. București: Editura Științifică, 1972.
9. Sfetcu, N. *Economies of Agglomeration*, <https://www.telework.ro/en/economies-agglomeration/> (descărcat pe 15 / 01 / 2022).
10. Mahan, H. Kaminer (1964). “Mahan’s Concepts of Sea Power”, *Naval War College Review*: Vol. 17: No. 1, Article 3.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Cf. Wallerstein. *Op. cit.*

³⁰ Cf. Wallerstein. *Op. cit.*

11. Marx, K. (1894). *Das Kapital* [*Capital. A Critique to Political Economy*]. 3. Translated by Fernbach, David B.; introduced by Mandel, Ernest. London: Penguin Books in association with New Left Review.
12. Postolache, T. (2007). *Vers un ideal praticabile*. București: Editura Academiei Române.
13. Reis, R. and Tenreyro, S. (2010). „Helicopter Money: What Is It and What Does It Do?” În *Annual Review of Economics*, Vol. 14: p. 313–335 (August 2022), descărcat pe 19 septembrie 2023 de la adresa <https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-economics-051420-020618>.
14. Ritzer, G. (2003). *Rethinking Globalization: Glocalization / Grobalization and Something / Nothing* Sage Journals, Sociological Theory, September.
15. Roubini, N. Mihm, S. (2010). *Economia crizelor*. București: Editura Publica.
16. Roubini, N., Mihm, S. (2010). *Economia crizelor*. București: Editura Publica.
17. Rowbotham, M. (1998). *The Grip of Death – A Study of Modern Money, Debt Slavery and Destructive Economics*, John Carpenter.
18. So, A.Y. (2006). *Social Change and Development*, Sage Publication, 1990, p. 44, *apud*. I. Bădescu, *Enciclopedia sociologiei universale*, vol. II, Teorii contemporane. București: Editura Mica Valahie.
19. Stiglitz, J. (2010). *În cădere liberă. America, piața liberă și prăbușirea economiei mondiale*. București: Editura Publica. Traducător: Smaranda Nistor.
20. Toynbee, A.J. (1997). *Studiu asupra Istoriei. Sinteză a volumelor I–VI*. București: Editura Humanitas, vol. II.
21. Wallerstein, I. (1974). *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origin of the European World Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.
22. Wallerstein, I. (2005). *Declinul puterii americane. SUA într-o lume haotică*. Incitatus.
23. Zamfir, C. (1990). *Incertitudinea o perspectivă psiho-sociologică*. București: Editura Științifică.
24. Zamfir, C. (2004). *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”?* București, Editura Polirom.
25. Zamfir, C. (2012). *Ce fel de tranziție vrem? O analiză critică a tranziției II*. București, ICCV, 2012.
26. Zamfir, C. (2015). „Jeșirea din tranziție. Spre o nouă teorie a tranziției”, *Inovație socială*, 1 (2015).